

Luftkrigsskolens skriftserie

Volum nr. 1 (desember 1999)

Luftforsvaret –
et flerbruksverktøy for den kalde krigen?
av
Øistein Espenes og Nils E. Naastad

ISSN 1502-007X

Trondheim MIL
N-7004 TRONDHEIM

Publikasjon/report number	Sikkerhetsgradering/ Security classification Ugradert	Antall sider / Number of pages 26												
Tittel / Title Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?														
Forfatter / Author Øistein Espenes og Nils E. Naastad														
Indeks / Indexing terms <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%;">På norsk:</td> <td style="width: 50%;">In English:</td> </tr> <tr> <td>a) Luftforsvaret</td> <td>a) Royal Norwegian Air Force</td> </tr> <tr> <td>b) Kald krig</td> <td>b) Cold War</td> </tr> <tr> <td>c) Forsvarspolitik</td> <td>c) Defence Policy</td> </tr> <tr> <td>d) Atomvåpen</td> <td>d) Nuclear Weaponry</td> </tr> <tr> <td>e) Norge/NATO</td> <td>e) Norway/NATO</td> </tr> </table>			På norsk:	In English:	a) Luftforsvaret	a) Royal Norwegian Air Force	b) Kald krig	b) Cold War	c) Forsvarspolitik	c) Defence Policy	d) Atomvåpen	d) Nuclear Weaponry	e) Norge/NATO	e) Norway/NATO
På norsk:	In English:													
a) Luftforsvaret	a) Royal Norwegian Air Force													
b) Kald krig	b) Cold War													
c) Forsvarspolitik	c) Defence Policy													
d) Atomvåpen	d) Nuclear Weaponry													
e) Norge/NATO	e) Norway/NATO													
Abstract <p>The Royal Norwegian Air Force – a multi-purpose tool for the Cold War?</p> <p>The main theme of the article is captured in its title; an overview of the development of a small Air Force within a wider socio-political context. The main thesis is that the heydays of the Ro No Air Force when the Air Force was at its strongest (relatively speaking), was in the fifties and early sixties when the Air Force performed a number of roles that were politically very useful from the point of view of the governing Labour Party.</p> <p>These roles can be identified; The Air Force was planned to become a vehicle for the technological modernisation of Norway. It was to provide demand for knowledge that had been acquired by young engineers who had spent the war years in British research laboratories. The Minister of Defence (who later became Minister of Industry) wanted to sprinkle society with this knowledge, not in order to militarise industry but rather in order to modernise the country.</p> <p>The Air Force, with considerable W.W.II experience, was also employed by the Labour Party to provide military counter-expertise and thus break the monopoly of conservative Army generals. Not only could the Air Force be used to modernise society, it was also a key instrument in the creation of a modernised structure of the Armed Forces.</p> <p>The Air Force also became important vis-à-vis the Norwegian low-key NATO membership where its ability to deliver Nuclear Weaponry was hoped to remind the Soviet Union that the Norwegian Policy of not allowing Atomic weapons to be stationed in Norway, could quickly be reversed if need arose. The policy of reassurance could thus integrate a strong element of deterrence as well.</p> <p>The nuclear role of the Air Force also provided the Labour party with a way out of its domestic nuclear dilemma where the party elite was under strong popular pressure to ban nuclear weaponry completely. We argue that the Air Force made it possible for skilful politicians not only to say yes and no simultaneously, but also to make both answers sound credible.</p> <p>Over the years the political usefulness of the Air Force gradually waned. NATO's "Flexible Response" defined the role of the Air Force to focus upon DCA operations to give credibility to the planned reinforcements in times of tension or war. During the last decade the threat from the east has declined dramatically and so has the relevance of DCA operations. The Air Force is still struggling to adjust to the new situation and once again enhance its political usefulness. In these days, where Air Power seems to be the preferred politico-military tool, a number of options should be explored.</p>														

Innholdsfortegnelse

Inn i moderniteten.....	2
NATO-medlemsskap – Luftforsvarets vekst basert på integrasjon og avskjerming.....	7
Norske kjernefysiske styrker?	9
En lukket dør – men med nøkkelen i.	11
”Flexible Response” – på vei mot redusert fleksibilitet.....	13
Slutten på den kalde krigen.	19
Konklusjon.....	22
Kilder og litteratur	24

Luftforsvaret – et flerbruksverktøy for den kalde krigen?

Av Øistein Espenes og Nils Naastad

For en tid tilbake, før vi begynte arbeidet med denne artikkelen, henvendte vi oss til en av våre pensjonerte generaler og spurte ham om han mente at Luftforsvarets utvikling best kunne forklares ut fra rent militærstrategiske hensyn skapt av trusselen fra øst, eller om nasjonale innenrikspolitiske forklaringer kunne sies å veie tyngre. Vi fikk til svar at vi muligens tenkte litt for snevert. Mon vi ikke hadde oversett den tredje, og etter hans mening mest sannsynlige mulighet, nemlig den som kalles de rene tilfeldigheter.

Nå vil ikke vi, som arbeidshypotese, gå ut ifra at Luftforsvaret under den kalde krigen har vært en styrløs skute drivende for tilfeldighetenes vinder. Men vi vil likevel bruke generalens innfallsvinkel som en påminnelse i vår søken etter rasjonelle forklaringer. Man finner gjerne hva man søker etter. Historikere leter etter, og finner, rasjonalitet, selv hvor den må konstrueres i etterhånd.

Der finnes så langt ingen faghistorisk presentasjon av Luftforsvarets utvikling i perioden fra 1945 og frem til i dag. Vi har imidlertid et antall deskriptive fremstillinger av forskjellige avdelingers og stasjoners historie. Disse fremstillingene er svært rike på informasjon – de inneholder et vell av fakta. De har imidlertid ingen ambisjoner om å sette Luftforsvaret inn i en videre sosial og politisk sammenheng.¹ Luftforsvaret har også fått noe plass i historiske monografier om norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. I disse fremstillingene har Luftforsvaret stort sett blitt oppfattet i lys av de skiftende strategiske og geopolitiske forhold.² Forklaringene er med andre ord preget av et endimensjonalt årsaks- og virkningsforhold.

Sammenhengene er imidlertid mer komplekse, også knyttet til en rekke *andre* politiske og samfunnsmessige prosesser. Industrielle og distriktpolitiske hensyn samt “institusjonell rivalisering” mellom forsvarsgrener er determinanter som må tillegges vekt. I tillegg vil de politiske prosessene og politiske kulturer som beslutninger blir fattet innenfor, i seg selv ha betydning for de vedtak som fattes.³ Den kalde krigen utgjorde en ramme som Luftforsvaret kunne utvikle seg innenfor. Men flere av de sentrale beslutningene som formet Luftforsvaret, kan bare forstås i lys av de politiske forbindelsene Luftforsvaret bygget opp under krigen og som siden ble utviklet. Den kalde krigen er ikke tilstrekkelig som årsaksforklaring, selv

¹ Et eksempel på dette er Tor Arheim et al., *Fra Spitfire til F-16. Luftforsvaret 50 år 1944-1994*, (Oslo: Sem & Stenersen, 1994).

² Rolf Tamnes, *The United States and the Cold War in the High North*, (Oslo: Ad Notam, 1991).

³ For en nærmere fremstilling av metodiske svakheter ved tradisjonell norsk (og internasjonal) militærhistorie, se Rolf Hobson og Tom Kristiansen, "Militærmakt, krig og historie", *IFS Info* 6 (1995). Se også Merritt Roe Smith, red. *Military Enterprise and Technological Change. Perspectives on the American Experience* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985).

om den utgjør den rammen beslutningene ble fattet innenfor. I dagens sjargong er den kalde krigen det paradigmet som handlingen fant sted innenfor, men handlingen kan ikke forstås tilstrekkelig bare ved å peke på dette paradigmet.

I 1945 var Luftforsvaret av ledende politikere med forankring i Arbeiderpartiet, blinket ut som en moderniseringsagent for det norske samfunnet. Dette var en rolle som Luftforsvarets generaler kunne akseptere. Mange av de sentrale politiske beslutningene under den kalde krigen kan forstås innenfor en moderniseringskontekst. Dette gjelder også beslutningen om NATO-medlemsskapet, så vel som tilpasningen innefor NATO; beroligelsen kombinert med avskrekking av Sovjetunionen, og integrasjonen kombinert med avskjermingen i forholdet til vår nye, store allierte. Vår sentrale arbeidshypotese er at den kalde krigen i seg selv var en ramme hvor moderniseringen – både sosial og militær – kunne foregå innenfor. I ly av den kalde krigen vokste strukturene og utviklet politikken seg. Luftforsvaret viste seg i stand til å fylle en rekke roller, og for regjeringspartiet ble Luftforsvaret et militært verktøy med et betydelig politisk potensiale.

Politiske og teknologiske hensyn, så vel som hensyn av mer generell innenrikspolitisk og utenrikspolitisk art, spilte sammen og påvirket Luftforsvaret på forskjellige måter til forskjellige tider. En fullstendig belysning av disse temaene vil utgjøre det moderne Luftforsvarets historie. Den boken er ennå ikke skrevet. Her skal vi nøye oss med å vise hvordan *noen* av disse faktorene interagerte på forskjellige måter til skiftende tider.

I denne artikkelen vil vi som et hovedpoeng hevde at de mange viktige rollene – politiske, militære og økonomiske som Luftforsvaret innehadde fra 1950-tallet, etter hvert ble redusert i antall og i betydning. Ettersom de politiske funksjonene ble borte, konsentrerte Luftforsvaret seg om de som var igjen. Dette betydde en økende spesialisering og konsentrasjon om militær kapasitet tilpasset den kalde krigen, med dens vekt på storkrigs scenarier og utvikling av nye atomvåpen og avskrekkingsdoktriner. Ved inngangen til 1990-tallet førte spesialiseringen som fant sted under den kalde krigen Luftforsvaret inn i en eksistensiell krise. Den kalde krigens spesialisering truet Luftforsvaret med å bli både militært og politisk irrelevant.

Inn i moderniteten

Luftforsvaret ble dannet som selvstendig forsvarsgren i England under andre verdenskrig. Men allerede i 1936 hadde Oscar Torp, en av Arbeiderpartiets ledende ministre, argumentert for behovet for et selvstendig flyvåpen.⁴ Både dette faktum, og at regjeringen i siste halvdel av 30-tallet favoriserte Marinen fremfor Hæren,

⁴Nils Ørvik, *Sikkerhetspolitikken 1920-1939. Bind 2: Vern eller vakt?*, (Oslo: Tanum, 1961). s. 136-137

kan sees som et ledd i å frigjøre seg fra innflytelse fra Hæren. Arbeiderpartiet hadde liten tillit til hærmiljøene. Det var i første rekke Hærens offiserer som hadde hatt befatning med “de hvite garder”, og det var landmilitære avdelinger som var blitt tilkalt under de store arbeiderurolighetene i mellomkrigstiden.⁵ Det var den samme Oscar Torp som i London i november 1944 underskrev regjeringens beslutning som formelt førte til opprettelsen av Luftforsvaret.

Den gjensidige mistilliten mellom Arbeiderpartiet og Hæren fra tiden før krigen, hadde nok, i hvert fall i noen grad, overlevd krigen, og det var liten grunn til å anta at Arbeiderpartiet ville la seg dominere av Hærens tenkning i forsvarsspørsmål.

I 1945-46 var det også et spørsmål om syndebukker for å forklare den noe mangelfulle norske motstanden mot det tyske overfallet våren 1940. Luftforsvaret eksisterte ikke i 1940, og var derfor uten skyld. Men på grunn av omfattende kamperfaring fra 2. verdenskrig kunne ingen si at organisasjonen ikke hadde god kjennskap til moderne krig. Som ny forsvarsgren var således Luftforsvaret som institusjon fri for de tradisjonelle motsetningene mellom forsvarsmakten og Arbeiderpartiet, og kunne derfor også være et egnet utgangspunkt for å bygge et mer moderne og demokratisk Forsvar.

Etter valget i 1945 satt Arbeiderpartiet solid fast i regjerings-sadelen. Forsvarsdepartementet ble ledet, og det i mer enn bare navnet, av Jens Chr. Hauge. Hauges person kombinerte ungdom og energi med betydelig innsikt i forsvarsspørsmål gjennom sin krigserfaring. Hauge var også en nær venn av statsminister Gerhardsen og utvilsomt en av partiets sentrale politiske arkitekter.⁶

Sett med øynene til Forsvarets Overkommando må det ha vært en blandet velsignelse å bli ledet av en såpass sentralt plassert minister som Hauge. Hauge var tung på hånden. I desember 1945 tok Forsvarssjefen, General Ruge, sin hatt og gikk. Sommeren etter gjorde den nye Forsvarssjefen, General Hansson, det samme. Etter at General Hansson forsvant, ble stillingen som Forsvarssjef avskaffet for å styrke den politiske ledelsen av Forsvaret. Hauge mente at hærgeneralene ønsket seg en forsvarsstruktur som lignet alt for mye på førkrigsstrukturen. Det var meget uheldig, ifølge forsvarsministeren, dersom ”vi ble liggende uten virkelig orientering om den tekniske utviklingen med den følge at vårt forsvar stivnet i gammel problemstilling og med foreldet materiell”.⁷

Dette var en tung dom over den tenkningen som foregikk i Hæren. I 1946 ba Hauge Hæren ganske enkelt om å redusere sitt budsjettanslag med en tredjedel,

⁵Ibid. s. 134-135f

⁶Hauges rolle er utførlig behandlet i Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, (Oslo: Pax, 1998). s. 251-259

⁷St. meld. nr. 32 (1945-46), "Plan for en første reising av Norges forsvar (Treårsplanen)", (Oslo: Regjeringen/Forsvarsdepartementet, 12. september 1946). s. 8

mens budsjettforslagene for Marinen og Luftforsvaret gled igjennom uten reduksjoner.⁸

Det som etterkrigstidens moderne samfunn hadde behov for, ifølge Hauge, var forsvarsenheter som var strukturert, utstyrt og trent for fremtidens høyteknologiske krig. Dersom man skulle lykkes med dette, måtte det også finnes tilstrekkelig teknologisk kompetanse i Forsvaret. En moderne forsvarsorganisasjon, der store mannskapsbehov ble erstattet av teknologi, hadde verken Marinen eller Luftforsvaret alvorlige motforestillinger til. I løpet av verdenskrigen, og kan hende enda sterkere i etterkrigstidens atombombevirkelighet, hadde flyvåpenet blitt bærere av den moderne krigen. Hauges tanker ble derfor akseptert i Luftforsvaret uten synlige motforestillinger. En av Luftforsvarets ledende generaler på 1950-tallet, Bjarne Øen, ble også en personlig venn av Hauge.

Men Hauge og Arbeiderpartiet, hadde langt større ambisjoner enn bare å modernisere Forsvaret. Man ville modernisere hele samfunnet.⁹ De sentrale industrielle ambisjonene i dette moderniseringsprosjektet fulgte to linjer; man ville skape en tungindustri som kjennetegnet en moderne industrinasjon med stålverk og annen elektrokjemisk industri, men man ville også modernisere ved å utvikle moderne elektronikkindustrier. Forståelsen for at landets forsvar måtte bygges på en industriell basis var et moment som ble fremhevet i gjenreisningsdebatten. Ifølge finansminister Erik Brofoss var det nødvendig med 7-10 mann i industrien bak hver mann i felten.¹⁰

Luftforsvaret passet godt inn i dette prosjektet. Et betydelig antall norske ingeniører hadde under krigen vært ansatt ved forskjellige britiske forsvarsetablissemeter. Hauge ønsket å opprette stillinger hvor en rekke av disse folkene kunne benytte og utvikle sin kompetanse. Her var Luftforsvaret og Marinen tiltenkt en rolle som etterspørrere og mottakere av produkter fra den nye elektroniske industrien, så vel som fra nyopprettede forskningsinstitusjoner, med etableringen av Forsvarets Forskningsinstitutt i 1946 som den desidert viktigste institusjonen i denne sammenhengen. Forsvarets etterspørsel etter varer og

⁸Riksarkivet, Oslo, FDs H-arkiv, katalog 1256/16, eske 19, legg H. "Note fra FD til FO", (Forsvarsdepartementet, 13. mars 1946).

⁹Diskusjonen om forsvarsmakten som agent for modernisering er ikke ny. Merrit Roe Smith har mellom andre demonstrert den nære forbindelsen mellom industriell masseproduksjon og etterspørselen etter moderne rifler. Thomas J. Misa har analysert den nære forbindelsen mellom militær etterspørsel og bistand i utviklingen innenfor elektronikkindustrien, spesielt ved utviklingen av transistoren. Disse arbeidene viser at årsakene til utviklingen både ble drevet fram av tilbud og etterspørsel. Tidvis ble teknologi utviklet for å møte etterspørsel, tidvis ble tilgjengelig teknologi tilpasset militære behov så snart militære institusjoner ble klar over potensialet (utviklingen av radaren er her et eksempel på det siste). Det er også blitt vist til hvordan små grupper av vitenskapsmenn i nært samarbeid har utviklet teknologiske nyskapinger som enheter det militære etablissement ikke har hatt råd til å si nei til. Ikke fordi de tilfredsstilte åpenbare våpenteknologiske behov, men snarere fordi de var nyttige i byråkratisk forstand. Det å være i forkant teknologisk, ville styrke posisjonen og prestisjen til enheten i forhold til andre enheter innen forsvarsmakten. Militær teknologi ble således noe en vanskelig kunne si nei til i militære organisasjoner preget av indre rivalisering om betydning og prestisje. Se Merrit Roe Smith, op.cit. og Donald A. Mackenzie, *Inventing Accuracy. An Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990).

¹⁰Riksarkivet, Oslo, "Forsvarsrådet", (22. april 1947).

kunnskap skulle imidlertid ikke skapes i et politisk vakuum hvor moderniseringstanken var den eneste drivkraften. Etterspørselen etter forsvarsmateriell og teknologi var, naturlig nok, basert på en rekke faktorer, og disse vil vi komme tilbake til.

En etterspørselsanalyse er imidlertid ikke tilstrekkelig for å forklare den struktur som Luftforsvaret etterhvert kom til å få. Man må også ta med den etter hvert meget omfattende tilgangen på forsvarsmateriell som Norge fikk direkte fra USA eller indirekte via NATO. Her spilte tilbudet en vel så viktig rolle som etterspørselen. Og nettopp løfte om tilgang på amerikansk militærmateriell hadde vært en avgjørende faktor for regjeringens beslutning om å tiltre Atlanterhavspakten, ved siden av garantien om militær assistanse om behovet skulle oppstå. Men på den andre siden så var også tilknytningen til USA betraktet med betydelig skepsis langt inn i sentrale deler av Arbeiderpartiet. Det var derfor også nødvendig å skjerme Norge fra amerikansk innflytelse. Denne politikken, som, spissformulert, på samme tid gikk ut på å si både ja og nei, og hvor begge svarene skulle høres troverdige ut, var ikke uten utfordringer.

Det Luftforsvaret som kom til Norge sommeren 1945, var knapt et Luftforsvar i noe mer enn navnet. De norske skvadronene hadde under krigen operert som integrerte elementer i RAF, og det var åpenbart at de ikke var utviklet som en enhetlig styrke for å drive autonome operasjoner. I beste fall var det derfor kun fragmenter av et flyvåpen som vendte hjem i 1945. Denne manglende helheten ble ikke bedre av uroen rundt demobiliseringen. Krigsveteraner med lav formell offisersutdanning hadde problemer med å få stillinger tilsvarende det de hadde hatt i England i den nye fredsorganisasjonen, og veteraner med flyerfaring eller teknisk kompetanse, var etterspurt i det sivile arbeidsmarkedet.

Utenrikspolitisk gikk Norge inn i etterkrigstiden med en klar ambisjon om å opptre som brobygger. Det gjaldt å skape forbindelser som kunne bidra til å hindre at den økende mistilliten mellom supermaktene USA og Sovjetunionen utviklet seg videre. Men det er samtidig ganske klart at denne brobyggerambisjonen ikke var et signal om absolutt nøytralitet. Brobyggeren visste hvilken bredd han befant seg på. Den første treårsplanen for gjenoppbyggingen av Forsvaret slo ganske klart fast at Norge ikke kunne forsvares uten hjelp utenfra, og at Norge hadde til hensikt å forberede mottak av hjelp dersom behovet skulle oppstå. Det nye forsvarskonseptet skulle bygge på at ”vi er i stand til å holde ut alene inntil vi mottar effektiv hjelp fra den som vil bli vår allierte”.¹¹ På dette tidspunkt ble likevel trusselen mot Norge ansett som liten og fjern. Samtidig var behovet for enorme sivile investeringer i et nedslitt Norge svært stort. Denne situasjonen førte til at tildelingene til Forsvaret ble heller moderate.

Med sitt utstyr fra 2. verdenskrig ble Luftforsvaret tildelt tre hovedoppgaver: Forsvar av norsk luftrom, støtte til overflateoperasjoner og rekognosering. Selv om

¹¹St. meld. nr. 32 (1945-46). op.cit. s. 5

anti-luftoperasjoner hadde førsteprioritet, er det klart at man også ønsket kapasitet og evne til å levere ild mot bakkemål. Men gitt de begrensede ressursene man kunne tildele Forsvaret, måtte jagerflyvåpenet bli ryggraden i Luftforsvaret.¹²

Den bedagelige utviklingstakten fra de første etterkrigsårene ble brutt i 1948. Kuppet i Tsjekkoslovakia, stengningen av veiene inn til Berlin, og den sovjetiske VSB-pakten med Finland, skapte en atmosfære av krise.

I mars bevilget Stortinget 100 millioner kroner til ekstraordinære beredskapstiltak. Dermed kunne Luftforsvaret realisere i sine planer om anskaffelse av jetjagere fra Storbritannia i et tempo og omfang som var større enn forutsatt i de årlige budsjettene. I løpet av året mottok Luftforsvaret de første 12 av i alt 62 fly av typen Vampire. I tillegg ble moderne radarutstyr anskaffet.¹³

Treårsplanen for gjenreisningen av Forsvaret hadde i 1946 forutsatt en struktur bestående av 3 jagerskvadroner og 2 skvadroner bestående av lette bombefly.¹⁴ To år senere pekte utviklingen i retning av større relativ vekt på jagerflyet. I desember 1947 foreslo Luftforsvarets Overkommando følgende styrkesammensetning for planperioden 1949 til 1955; 11 jagerskvadroner og 3 lette bomber/nattjagerskvadroner, samt 2 rekognoseringskvadroner og 1 transportskvadron.¹⁵

En slik styrkesammensetning peker i retning av en relativt større prioritering av kamp om luftherredømme, og en noe redusert vekt på Luftforsvarets evne til å støtte land- og sjøstridskrefter.

Dersom Sovjetunionen gikk til angrep, skulle Luftforsvaret sørge for å hindre en invasjon gjennom luften og sørge for at forsterkningsdøren ble holdt åpen. I praksis ville dette si at himmelen skulle holdes noenlunde fri for sovjetiske fly i de områder forsterkningsstyrker skulle komme inn. Den alliansefri brobyggeren holdt døren åpen mot vest, og Luftforsvaret ble strukturert deretter. Denne forsvarspolitikken kunne ikke proklameres åpent, men skulle, ifølge både Hauge og Torp, være et underliggende moment.¹⁶ Men det var fremdeles Storbritannia som var vår implisitte støttemakt.

¹²Ibid.

¹³St. prp. nr. 139 (1948), "Ekstraordinære beredskapstiltak i perioden 1. januar 1949 - 30. juni 1950", (Oslo: 19. november 1948). s. 12

¹⁴St. meld. nr. 32 (1945-46). op.cit., Hemmelig bilag nr. 5. s. 9

¹⁵Riksarkivet, Oslo, "Forsvarskommissjonen av 1946", (1946). del 1. s. 120

¹⁶Jakob Sverdrup, *Norsk utenrikspolitikks historie. Bind 4: Inn i storpolitikken 1940-1949*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1996). s. 223-234

NATO - medlemskap – Luftforsvarets vekst basert på integrasjon og avskjerming

NATO-medlemsskapet førte ikke i første omgang til at forsvarsbudsjettet ble større. Godt plassert under den amerikanske atomparaplyen ville folk flest ha andre former for importerte varer enn våpen. I 1950 brøt imidlertid krigen i Korea ut, og den militære oppbyggingen skjøt fart.

Ifølge NATOs nye og svært ambisiøse planer etter Lisboa-møtet i 1952, skulle Luftforsvaret fra sitt beskjedne utgangspunkt vokse til en styrke bestående av 150 jagerbombere, 2 skvadroner av allværsjagere, og i tillegg til dette 1 skvadron med maritime overvåkningsfly, 1 med transportfly og 1 med rekognoseringsfly. Fokus for denne styrken lå klart på å kunne støtte overflateoperasjoner.

Den norske politikken med ikke å tillate permanent stasjonering av utenlandske styrker i Norge, ble bevart. Men fastholdelsen av denne basepolitikken betydde at hele oppbyggingen måtte gjennomføres av norske mannskaper.

Ved inngangen til femtitallet var det Sør-Norge som av NATO ble vurdert som strategisk viktigst. Det mest sannsynlige scenariet man så for seg, var et angrep fra Sovjetunionen rettet mot strategiske nøkkelpunkt i Sør-Norge for å lamme en norsk mobilisering, og således militær evne. Nord-Norge ble ansett som et sekundært angrepsmål.¹⁷ Dette hadde sin årsak i at alliansens hovedbekymring var på forsvaret av Sentralavsnittet og Schleswig-Holstein området. Det var også her det ble besluttet at den norske Tysklandsbrigaden skulle settes inn. Tysklandsbrigaden kunne således betraktes som et element i et fremskutt forsvar av Norge. For Luftforsvaret betydde dette at Danmark og Nord-Tyskland ble et prioritert operasjonsområde. Dermed fremsto Sør-Norge som en taktisk flanke og et utgangspunkt for et flankebasert forsvar mot en massiv invasjon på kontinentet.¹⁸ Således ble også Luftforsvarets oppgaver raskt integrert i det kollektive forsvaret av Vest-Europa.

I 1955 vurderte NATO at en invasjonstrussel mot Sør-Norge ikke ville foreligge før 50 dager etter et krigsutbrudd dersom man kunne forsvare Danmark og strekene i Østersjøen.¹⁹ I Nord-Norge ble imidlertid situasjonen vurdert som en annen. Derfor anbefalte Boyesen-komiteen en ”gradvis forskyvning i vår stående beredskap med hovedtyngden lagt på Nord- Norge”.²⁰

Luftforsvarets oppbygning var én del av en ny helhet. Som en konsekvens av integreringen i NATOs militære strukturer og forsvarsplaner, fikk også Hæren og Marinen nye og ambisiøse planer. Forsvarsbudsjettet ble bortimot tredoblet fra

¹⁷“DC 13. North Atlantic Treaty Organization Medium Term Plan, 1/4 1950”, i *NATO Strategic Documents 1949-1969*, red. George W. Pedlow (SHAPE: 1997). s. 148f

¹⁸For en grundig innføring i diskusjonen om Nordflankens betydning i alliansens kontinentale strategi, se Rolf Tamnes, op.cit. s. 63f

¹⁹Riksarkivet, Oslo, "Boyesen-komiteen", (Forsvarsprogramutvalget, juni 1955). s. 9

²⁰Ibid s. 15

1950 til 1954, og verneplikten ble forlenget. Denne militariseringen av Norge var ikke uproblematisk for regjeringen. Den skapte strid innad i regjeringspartiet, og vanskeligheter med å holde pris og lønnsveksten under kontroll med påfølgende konfrontasjoner med LO. På den andre siden hevdet en amerikansk rapport at de norske styrkenes organisering var så dårlig og deres kampkraft så lav, at det var tvilsomt om en videre investering i en slik sørgelig organisasjon, ville kaste noe av seg. I 1951 truet derfor amerikanerne med midlertidig stopp i våpenhjelpen dersom Norge ikke rustet kraftigere opp og tok bedre vare på våpenmateriellet.²¹

Høsten 1951 valgte statsminister Gerhardsen å gå av. Både militariseringen, striden om tjenestetiden for soldatene, og konfrontasjonen med LO om hvordan inflasjonen og lønnspolitikken skulle takles, bidro trolig til hans avgang. Det ble Oscar Torp som overtok som statsminister. Torp satte Trygve Bratteli inn i Finansdepartementet og Nils Langhelle inn i Forsvarsdepartementet. Halvard Lange fortsatte å bestyre Utenriksdepartementet. Utsiftingen i regjeringen kom dermed til å styrke dens vilje til vektlegging av forsvarsutbyggingen innenfor NATO-samarbeidet. Regjeringen utpekte også en ny sjef for Luftforsvaret; Generalløytnant Finn Lambrechts var en gammel venn av den nye statsministeren.

Den nye politiske og militære ledelsen var i stand til å fjerne amerikansk skepsis. Isteden for å redusere investeringen i det norske Forsvaret, økte penge- og utstyrsstrømmen. De militære investeringene ble strukturert gjennom MAP (Military Assistance Program). MAP amerikaniserte det norske Luftforsvaret, ikke bare hva utstyr angikk, men enda viktigere ved å innføre amerikanske metoder for styring. I tillegg bidro NATO gjennom infrastrukturprogrammet i betydelig grad til utbyggingen av flyplasser i Nord-Norge. På midten av 50-tallet ble omlag 225 millioner skaffet til veie gjennom fellesfinansiering til dette formålet.²² Både Bodø og Bardufoss ble betydelig utvidet, og ny flyplass ble anlagt på Andøya.

Luftforsvaret ble omorganisert og restrukturert, og i 1954 stod det nye Luftforsvaret opp av asken som en amerikanisert fugl Fønix av britisk opphav. Luftforsvaret var kampklart.

Så må man spørre; hva slags Luftforsvar var det vi hadde fått? Fikk Norge hva man hadde behov for, eller tok vi det vi fikk? En slik problemstilling baserer seg på at man faktisk kunne velge mellom forskjellig utstyr. Men egentlig så var det knapt andre flytyper enn én som kunne være aktuell for Luftforsvaret. Luftforsvarets ryggrad var F-84G, det fantes knapt noe annet fly på markedet som kunne brukes både i luft-til-bakkerollen og i luft-til-luftrollen. Slik sett kan man si at Luftforsvaret tok hva Norge fikk. Muligheten til å ville noe annet var ikke til stede. Valget stod derfor mellom å ville ha nye fly eller ikke å ville ha nye fly, snarere

²¹ Knut Einar Eriksen og Helge Pharo, *Norsk utenrikspolitikk historie. Bind 5: Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997). s. 76

²² Håvard Klevberg, "Luftmakt i Finnmark. Banak flystasjon og den kalde krigen 1955-1970", *Forsvarsstudier 4* (Oslo: Institutt for Forsvarsstudier, 1996). s. 58

enn mellom hvilke systemer en ville ha. Og naturligvis ville regjeringen ha nye fly, både av økonomiske og politiske årsaker. Men det hersker ingen tvil om at den hjelpen vi fikk ble utformet av giveren.

Mulighetene til å velge ble imidlertid større i det NATO ga kjernefysiske våpen en mer sentral plass i sin strategi. I 1954 slo NATO fast i sitt konsept for utvikling av alliansens styrkestruktur, MC 48, at de europeiske flystyrkene som var i ferd med å utvikles måtte være i stand til å delta i kamper ved å ”angripe fiendens luftforsvarsstruktur med kjernefysiske våpen”.²³ I samme dokument ble det slått fast som et minimumskrav, at for å øke forsvars- og avskrekingsverdien måtte NATOs styrker ”be provided with an integrated atomic capability for use as rapidly as possible”.²⁴

Norske kjernefysiske styrker?

Skulle også Norge anskaffe slike våpen? I militære kretser ble spørsmålet behandlet som ethvert annet spørsmål, og det later til at svaret fra militært hold var et ganske klart ja. SACEURs plan for angrep med atomvåpen forutsatte at det norske flyvåpenet skulle støtte operasjonene med konvensjonelle våpen.

Sjefen for Luftforsvaret, Generalløytnant Lambrechts, angrep da også utkastet til hovedretningslinjer for forsvaret av Norge i et møte i den militære sjefsnemda i februar 1955. Lambrechts mente planen la for dagen en altfor ”ortodoks vurdering av den trussel vårt land står overfor og hvorledes vi med vårt samlede forsvarspotensial burde møte denne trusselen”.²⁵ Det var i første rekke en vurdering av atomvåpnene Lambrechts savnet. Etter luftforsvarssjefen syn måtte evnen til å ramme fienden i utgangsbasene prioriteres. Denne oppgaven kunne F-84 flyene løse, særlig med atomvåpen.²⁶

På den andre siden så var det en viss bekymring i Luftforsvaret for at angrepslysten skulle føre til at vi fikk en styrke som ikke var tilstrekkelig balansert, det vil si; som ikke hadde tilstrekkelig defensiv kapasitet. For å ta vare på evnen til å ivareta luftforsvarsoppgaven, ble F-86K introdusert i Luftforsvaret i 1955.

Den kjernefysiske ambisjonen var politisk kontroversiell. Regjeringen satte ned en komite for å tenke gjennom disse tingene. Boyesen-komiteen leverte sin rapport i juni 1955. I samtaler komiteen hadde hatt i SHAPE, ble det lagt vekt på at den nye fremskutte NATO-strategien med bruk av tyske styrker i forsvaret av Schleswig-Holstein, og atomvåpen i forsvaret av forsvarslinjen langs Rhinen, ville redusere

²³“M.C. 48, 18 November 1954”, i *NATO Strategic Documents 1949-1969*, red. George W. Pedlow (SHAPE: 1997b). s. 41

²⁴Ibid s. 249

²⁵Riksarkivet, Oslo, "Den sentrale Sjefsnemda", (18. februar 1955). s. 4

²⁶Ibid. s. 5

trusselen mot Sør-Norge. NATOs forsvarsstrategi ville derfor stille større krav til forsvaret av Nord-Norge.²⁷

Alliert bombing av fiendtlige baser ville bli et viktig bidrag til forsvaret av Nord-Norge. I en strategisk motoffensiv ville flystyrker fra USA allerede på D-dag rette angrep mot sovjetiske havner og flybaser. Det var derfor gitt at operasjonene skulle gjennomføres med kjernevåpen. Offensive kontraluftoperasjoner ville med andre ord være dagens løsen. Her er komiteen utvetydig i sin uttalelse: ”Utviklingen i luftforsvaret går mer og mer i retning av at den mest effektive – til dels også eneste effektive – måte å forsvare seg på ligger i å ramme fiendens utgangsbaser”.²⁸

Norske fly hadde imidlertid ingen eksplisitt rolle i disse planene. Men, som det het i rapporten; ”jagerbomberne kunne, i tillegg til å støtte land- og sjøstridskrefter også brukes til offensive oppdrag alt etter situasjonen”.²⁹ Igjen synes det ganske klart at de norske flystyrkene ikke inngikk i forhåndsplanleggingen av NATOs kjernefysiske strategiske offensiv, men ”situasjonen” kunne fordre slik deltakelse.

Det er intet i Boyesen-komiteens innstilling som tyder på at NATO på noe tidspunkt presset Norge til å skulle be om kjernevåpen. Men komiteen var ikke eksplisitt på dette punktet. Den nøyde seg med å la dette spørsmålet bli besvart implisitt. Det var ganske åpenbart at kjernevåpen ville bli benyttet, og der var ingen reservasjoner på vegne av norske styrker. Hvor Lambrechts sa hva han mente i klartekst, nøyde Boyesen-komiteen seg med å nikke stilltiende. Luftforsvaret planla derfor å benytte stridsmidler de ikke hadde, men som de trodde de ville få. Planene ble fulgt opp av trening. I 1957 fikk Norge både luftforsvarsmissilet Nike, såvel som de nye F-86F. Begge disse våpensystemene hadde solid kjernefysisk kapasitet.

På bakgrunn av vurderinger foretatt av FFI, anbefalte Sjefsnemda i 1960 at Nike ble utstyrt med kjernefysiske stridshoder fordi effekten og avskrekkingsevnen av våpnet dermed ville øke dramatisk.³⁰

Boyesen-komiteens rapport ble gradert ”Strengt Hemmelig”. Denne graderingen ble opprettholdt i mer enn 40 år. Striden om kjernevåpen kunne derfor ikke avsluttes med dette utvalgets topphemmelige antakelser. I 1957 ble spørsmålet brutalt løftet opp i dagslyset av en av de delegerte på Arbeiderpartiets landsmøte. Representanten Tinn satte frem et forslag som ganske enkelt slo fast at ”Atomvåpen må ikke plasseres på norsk område”.³¹ Forslaget ble behandlet og vedtatt uten at dette kunne skjule den dype splittelsen i regjeringspartiet på dette punktet. Partiets ledende menn ønsket å holde døren på gløtt for en nyansering av

²⁷“Boyesen-komiteen” op.cit., Bilag nr. 2. s. 1

²⁸Ibid. Hovedinnstilling. s. 18

²⁹Ibid. Bilag nr. 2. s. 4

³⁰Paal Christiansen, *Innføringen av NIKE i Luftforsvaret*, (Upublisert hovedoppgave, Luftkrigsskolen, Trondheim, 1994).

³¹Haakon Lie, *...slik jeg ser det*, (Oslo: Tiden, 1975). s. 89

partiets politikk slik at muligheten for en endring var til stede, dersom den internasjonale spenningen skulle øke. Til tross for at dette ikke var sagt i klartekst, skallet Arbeiderpartiet av på dette spørsmålet i 1961, og det nye partiet Sosialistisk Folkeparti etablerte seg til venstre for Arbeiderpartiet med et alternativt sikkerhetspolitisk program som fundament for sin eksistens.

En lukket dør – men med nøkkelen i

Arbeiderpartiets politiske håndtering av atomvåpenspørsmålet, som med historikeren Jens Arup Seips ord skulle tilsløre like mye som den skulle avsløre, må ha satt Luftforsvaret i en interessant situasjon. Skulle man trene for og forberede seg på den krigen man trodde ville komme, eller skulle man være lojal mot de politiske erklæringene og holde seg til konvensjonelle våpen. I så tilfelle ville man være uforberedt dersom regjeringens atompolitikk i en krisesituasjon ble endret. Vi har så langt ikke kommet over noe skriftlig materiale som tyder på at en diskusjon langs slike linjer fant sted.

I 1958 var situasjonen blitt enda mer komplisert. NATOs erklærte ambisjon var nå at atomvåpen gradvis skulle innføres i medlemslandenes styrker. I 1960 ble det besluttet innenfor MAP å forsyne Norge med 55 F-104G.³² Disse flyene ble integrert i NATO-landenes styrker for å angripe sovjetiske militære mål med taktiske atomvåpen i henhold til SACEURs angrepsplan (Atomic Strike Plan). Denne utviklingen satte den norske regjeringen i en klemme, hvor kravene fra USA og NATO på den ene siden var klare nok, men hvor kravene fra en voksende og stadig mer aktiv anti-atomvåpenbevegelse var like klare. Skulle begge parter tilfredsstilles, stilte det store krav til den politisk evne. Ved å forby stasjonering av kjernefysiske stridshoder på norsk område i fredstid, lukket regjeringen døren for bruk av kjernevåpen fra norsk jord. Men døren var imidlertid ikke låst, og det er nok riktig å si at det var Luftforsvarets utstyr og øvingsmønster som gjorde en åpning av denne døren til en troverdig mulighet. Tidlig på 1960-tallet skal også Norges tidligere ambassadør i Moskva, O. C. Gundersen, ha gitt uttrykk for at dette var registrert i Sovjetunionen. Russerne var gode i sjakk, hevdet Gundersen, og de skjønnte meningen med en stille fremsatt trussel. En av Luftforsvarets ledende generaler tolket Gundersens utsagn som en anbefaling til Luftforsvaret om å fly sine F-104G i nærheten av Sovjetunionen av og til, for at russerne ikke skulle glemme hva vi hadde og hva vi kunne få.³³

Dette spillet var ikke like enkelt å forstå for alle. Ifølge en amerikansk rapport var det i 1962 ganske riktig at Luftforsvaret ikke var i stand til å angripe sovjetiske

³²National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59, box 1, Folder Misc. 1959-1963. "Memorandum Relating to MAP", (1959-1963).

³³Ingvald Fatland, *F-104G Luftforsvarets atombombefly?*, (Upublisert hovedoppgave, Luftkrigsskolen, Trondheim, 1999).

baser i Kola-Murmansk området med kjernefysiske våpen, og dette betydde, fastslo rapporten, at det norske Luftforsvaret ikke hadde tilstrekkelig avskrekkende evne.³⁴ Her er det ingen forståelse for de avskrekkende mulighetene som ligger i å vise tilbakeholdenhet når mulighetene for en rustningsmessig opptrapping er til stede. Dersom spenningen i området steg, for eksempel med norske A-våpen eller øket NATO nærvær, ville de sovjetiske basene på Kola være svært utsatte. Vi tror, i likhet med Gundersen, at man på sovjetisk side hadde innsett dette. Fra amerikansk side var dette muligens et for subtilt resonnement. Men rapportøren kunne kanskje ikke spille sjakk?

Norge beroliget og avskrekket sin store Nabo i øst, og integrerte og avskjermet på samme tid sin store allierte i vest. Regjeringen befant seg derfor ved inngangen til 60-tallet i en krysspressituasjon i atomvåpenspørsmålet, klemt mellom en stadig mer aktiv sikkerhetspolitisk opposisjon på hjemmeplanet, og et voksende krav i alliansen om mer fremtredende plass for atomvåpen også i det norske Forsvaret.

Veien ut av regjeringens kjernefysiske dilemma ble nok likevel snarere skapt gjennom den teknologiske utviklingen enn av politisk oppfinnsomhet. I 1961 forsikret den amerikanske forsvarsministeren Robert McNamara statsminister Gerhardsen om at den amerikanske regjeringen kunne leve med Norges tvisyn i atomvåpenspørsmålet. På grunn av Polaris-ubåtene, uttalte McNamara: "... hadde atomvåpenspørsmålet minkende betydning for Norge".³⁵

Begivenhetene på begynnelsen av 1960-tallet stilte Norge overfor minst to problemer av militær betydning. I etterkant av Cubakrisen startet Sovjetunionen en massiv flåteoppbygging. Den sovjetiske Nordflåten, lokalisert i isfrie havner på Kola nær opp til norskegrensen, vokste raskt. Samtidig bekymret det den amerikanske administrasjonen at doktrinen om massiv gjengjeldelse ikke hadde særlig høy troverdighet ettersom utviklingen av sovjetiske våpensystem også eksponerte USA for atomangrep. Dette kunne friste Sovjet, mente man i USA, til å forsøke angrep i liten skala på NATOs flanker.³⁶ Samtidig utgjorde den voksende sovjetiske marinen en stadig økende trussel mot norskekysten og forbindelsene over Atlanterhavet. Med norske øyne kunne det virke som om trusselen økte mens avskrekkingen minket.

Utviklingen ledet til et enda tettere samarbeid mellom Norge og USA i militære spørsmål. Den amerikanske våpenhjelpen ble forlenget utover 1963, det året hvor MAP-programmet var forutsatt avsluttet.³⁷ Dette kom til å få stor betydning for Luftforsvaret både på materiellsiden og med hensyn til utbyggingen av

³⁴National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59, MAP/MSM files 1961-63. "Capability of Norwegian Forces", (1962).

³⁵National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59 L. "Memorandum of Conversations. Subject: Norway and Atomic Weapons", (10 May 1961). (egne oversettelser)

³⁶National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59. Entry 3051 Box 306, Folder 2204. "Remarks by Robert McNamara", (Nato Ministerial meeting in Paris, 14 Dec 1962).

³⁷Formalisert i "Harlem-McBundy-avtalen" i 1964 og "Tidemand-McNamarra-avtalen" i 1968.

infrastrukturen, men doktrinene for anvendelse av luftmakt ble likevel stort sett beholdt uforandret. Kampen for luftoverlegenhet ville ”nødvendigjøre nedkjempelse av fiendens offensive luft- og romstyrker hvor de måtte befinne seg”.³⁸ Dette inkluderte naturligvis både offensive og defensive operasjoner, men doktrinen påpekte at konsentrasjon om defensive operasjoner aldri ville kunne gi en tilstrekkelig avskrekkingseffekt.

Nordområdenes økende betydning økte behovet for etterretningsdata fra dette området. Norge påtok seg å fremskaffe en betydelig del av disse. Gjennom avtaler med Storbritannia og USA, tok Norge på seg ansvaret for å drive maritim rekognoseringsvirksomhet øst for 24°Øst. Hensikten med denne avtalen var å holde spenningen i området på et lavt nivå. Fra norsk side var man av den oppfatning at norsk nærvær i området ville heve spenningen mindre enn hva britisk eller amerikansk nærvær ville gjøre. Igjen ser vi politikken med integrering og avskjerming praktisert. I 1969 ble de gamle Albatrossflyene erstattet med nye P-3 Orion. Norge mottok nok disse flyene på svært gunstige vilkår, og belastningen på forsvarsbudsjettet var følgelig liten. Men det kunne neppe ha vært helt uten utfordringer å få amerikanerne til å betale for utstyr vi skulle bruke for å holde USA på en armlengdes avstand.

Som et resultat av det som ble oppfattet som den økende konvensjonelle trusselen mot Nord-Norge, økte også det norske behovet for å kunne bringe militære styrker hurtig inn i regionen. For å øke evnen til hurtig forflytning, ble 6 nye Herkules transportfly anskaffet i 1969.

”Flexible Response” – på vei mot redusert fleksibilitet

I 1962-63 gjorde regjeringen det klart at den hadde til hensikt å erstatte Luftforsvarets F-86K med nye jagerbombere. Spesialiserte avskjæringsfly ble ekskludert på grunn av kostnadene. Slike fly ble ansett for både å være for dyre i anskaffelse og for dyre i drift, blant annet fordi de ville kreve sofistikert utstyr som luft-til-luft-missiler. Den mest kosteffektive måten å utnytte de nye flyene på, ville være å benytte dem i operasjoner mot bakkemål. De skulle hindre at en angripende fiende fikk etablert et sterkt brohode på norsk område, men de skulle også støtte hær- og marineoperasjoner ut over dette.³⁹ Den defensive siden av Luftforsvarets oppgaver ville bli ivaretatt av bakkebasert luftvern i kombinasjon med passive tiltak som spredning, dekning og kamuflasje.

³⁸HFL 95-1, "Luftoperasjoner. Prinsipielle retningslinjer for bruk av luftstridsmidler", (Oslo: Luftforsvarets Overkommando, 15. juli 1964).

³⁹St. meld. nr. 84 (1962-63), "Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964-1968", (Oslo: 14. juni 1963). s. 11

Regjeringen og Luftforsvaret ville ha et fly som kunne slå og slå hardt. Den beste form for forsvar lå i offensiv handling. I tråd med disse retningslinjene fikk FFI derfor i oppdrag å foreta en analyse av hvilken jagerbomber som ville være mest kosteffektiv for det norske Luftforsvaret.⁴⁰ Det var flyets evne til å utføre bakkeangrep mot mål innenfor en distanse på 200-500 nautiske mil som var hovedkriteriet. Studien fokuserte på effektiviteten mot radaranlegg, artilleri, stridsvogner og transportskip. Avskjæringskapasitet var ikke et kriterium i analysen. Studien konkluderte derfor med at Douglas A-4D-5 "Skyhawk" var det beste flyet i denne rollen, men FFI påpekte at studiens begrensede omfang burde tilsi en nærmere analyse før valget ble tatt mellom dette flyet og Northrops F-5A "Freedom Fighter".⁴¹ F-104G ble ikke vurdert som aktuell fordi kostnadene ville være for høye, og fordi dens kapasitet til å bære konvensjonelle våpen var begrenset på grunn av korte vinger og manglende opphengssystem for bomber og droptanker. Utstyrt med et taktisk atomvåpen ble imidlertid flyet vurdert som å ha god rekkevidde og effekt.⁴²

I august 1963 satte Luftforsvaret i gang sin egen evaluering. Etersom Norge var tiltenkt 2 skvadroner F-104G i det amerikanske våpenhjelpprogrammet, var også dette flyet med i vurderingen. Nå ble imidlertid også avskjæringskapasitet med som et kriterium. Dermed ble en ny og viktig egenskap ved flyet introdusert som kriterium, en egenskap som FFI ikke hadde vurdert. Konsekvensen ble at F-5 nå ble foretrukket fremfor A-4, fordi F-5 hadde bedre kapasitet som avskjæringsfly.⁴³ Avskjæringskapasiteten var i alle fall den offisielle begrunnelsen.

Andre årsaker kan også ha spilt en rolle. Det er grunn til å anta at Norge ved å foretrekke F-5 fremfor A-4 sparte ganske mye penger. Regjeringen annonserte at den hadde startet forhandlinger om oppdrag til norsk industri i forbindelse med leveringene av de nye flyene, og at USA ville betale 62% av kostnadene.⁴⁴ Northrop hadde store problemer i denne perioden. Dersom Norge med sine røffe operative forhold fant flyet velegnet, kunne dette brukes som salgsargument overfor andre potensielle kjøperland. Tålte den vinteren i Norge, var det ikke mye den ikke kunne tåle. Det er vel dokumentert at Northrop var i finansielle vanskeligheter, og at firmaets militær-industrielle og politiske forbindelseslinjer ble brukt svært aktivt.⁴⁵

Det er imidlertid rimelig å konkludere med at hovedårsaken til denne noe brå introduksjonen av et nytt kriterium faktisk var hensynet til den defensive kapasiteten, som uttrykt i den offisielle begrunnelsen, og således i mindre grad

⁴⁰"A Limited Effectiveness/Cost Study of Fighter-bombers", (Kjeller: FFI, 1963).

⁴¹Ibid. s. 102

⁴²Ibid. s. 7

⁴³Wilhelm Mohr, *Hva, Hvordan, Hvorfor valgte Luftforsvaret?*, (Oslo: Luftforsvarets Overkommando, 1966).

⁴⁴St. prp. nr. 91 (1963-1964), "Om anskaffelse av jagerbombefly til Luftforsvaret", (Oslo: 28. februar 1964).

⁴⁵Historien om den hektiske og noe uortodokse salgstaktikken Northrop brukte, er behandlet i Nick Kotz, *Wild Blue Yonder: Money, Politics, and the B-1 Bomber*, (New York: Pantheon Books, 1988).

knyttet til mer konspiratoriske forhold. Når Luftforsvaret introduserte avskjæringskapasitet som et tilleggskriterium, er det rimelig å se det i sammenheng med en økende bekymring over det faktum at forsvar mot angrep fra luften ellers i stor grad var overlatt til kanonluftvern og passive tiltak. I 1964 takket Norge nei til et amerikansk tilbud om Hawk-systemet pga. de høye driftskostnader dette systemet ville påføre Luftforsvaret. Et nytt fly med defensiv kapasitet kunne lette belastningen ved et slikt avslag. Det faktum at F-104G ble konvertert til en avskjæringsjager i 1967, styrker denne forklaringen. Men det endrer ikke det faktum at defensive kontraluftoperasjoner likevel ble gitt lav prioritet i perioden.

Når vi nærmer oss slutten på sekstiårene var konseptet for det norske Luftforsvaret konsentrert om offensive kontraluftoperasjoner og interdikt oppgaver. Dette var i samsvar med retningslinjene fra NATO, men det var også i tråd med Luftforsvarsledelsens syn på hvordan luftmakt mest effektivt burde anvendes. Likevel kan vi altså øyne en bekymring over for knappe ressurser til å ivareta det som ble betegnet som Luftforsvarets sekundær oppgave – evnen til å også å kunne gjennomføre defensive kontraluftoperasjoner.

Dette bringer oss frem til hva vi anser som vannskillet i norsk luftmaktsutvikling under den kalde krigen, nemlig beslutningen om å anskaffe F-16.

I 1972 vedtok regjeringen å gå til anskaffelse av 72 F-16 fly. Denne gangen måtte Norge betale hele gildet selv, og derfor hadde FFI gjennomført en grundig analyse av ”alternative anvendelser av ressurser innen kampflysektoren i perioden 1980-1995”.⁴⁶ Denne analysen behandlet alternative måter å stoppe et sovjetisk angrep på Norge. Enten kunne angrepet komme gjennom Finnmark, eller gjennom Finland kombinert med amfibielandinger i Troms.

Konklusjonen i denne studien var at anti-overflateoperasjoner mot en slik styrke etter F-5 konseptet, *ikke* var den beste måten å anvende luftmakt på. Luftforsvarets hovedfokus måtte være, konkluderte FFI, rettet inn mot å drive *defensive* kontraluftoperasjoner. Dette var viktig både for å beskytte våre egne overflatestyrker, men fremfor alt var det viktig for å sikre vår evne til å kunne ta imot allierte forsterkninger. I tillegg til å kunne drive defensive kontraluftoperasjoner, måtte Luftforsvaret også forsøke å opprettholde evnen til å angripe fiendens sårbare amfibieelementer, det vil si transportfartøy og landgangsfartøy.

Det later ikke til at FFIs synspunkter møtte stor motstand verken i regjeringen eller i Luftforsvaret. I Stortingsproposisjonen var det nye konseptet formulert i klartekst: ”Størst vekt vil bli lagt på evnen til å utføre effektive luftforsvarsoperasjoner og oppdrag i sjøinvasjonsforsvaret”.⁴⁷ ”Luftforsvar” i denne sammenhengen betydde i den fagmilitære terminologien ”*defensive* kontraluftoperasjoner”. Kontraluft-

⁴⁶St. prp. nr. 149 (1974-1975), "Om flyanskaffelser til Forsvaret", (Oslo: 25. april 1975).

⁴⁷St. prp. nr. 128 (1976-1977), "Om inngåelse av kjøpeavtale mellom regjeringene i Amerikas Forente Stater og Norge om anskaffelse av jagerflyet F-16 til Forsvaret", (Oslo: 18. mars 1977). s. 4

operasjonene skulle tjene tre formål; forsvar av de flybaser som skulle motta allierte forsterkninger, sikre egen strategisk mobilitet, og beskytte sivile og militære nøkkelområder. Forsvar mot sjøinvasjon betydde overvåkning av tilstøtende havområder og transittuter, samt angrep mot fiendtlige flåte- og invasjonstyrker.⁴⁸

Dette konseptet innebar at Luftforsvarets ressurser skulle konsentreres om en defensiv strategi i et bestemt invasjonsscenario. Luftforsvaret ble dermed spesialisert i en helt annen grad enn tidligere. Den lange tradisjonen som gikk tilbake til tiden før krigen med oberst Ruges analyser, og som ble videreført i Generalløytnant Mohrs periode som sjef for Luftforsvaret, ble nå brutt. Tidligere var en betydelig vekt lagt på evnen til å kunne angripe overflatemål og å ramme fienden i hans utgangspunkt. Denne evnen ble nå erstattet med en øket evne til å drive defensive kontraluftoperasjoner. En slik spesialisering må naturligvis forstås på bakgrunn av de økonomiske begrensningene som omgav flykjøpet. Et fly utstyrt for multirolleoppgaver ville ha krevd betydelig større økonomiske belastninger i form av våpensystem, teknologi og ikke minst i form av trening av mannskap. Dermed determinerer økonomi og teknologi en spesialisering. Men ikke hvilken som helst spesialisering. Premissene for det valg man gjorde ble lagt i kampflyanalysens valg av scenarium for forsvar av Norge

Som forsvarsplanlegging representerte kampflyanalysen en nyskapning. Analysen og det konseptet man kom frem til, speiler nye tendenser i vårt politiske miljø med introduksjon av nye metoder i norsk forsvars- og sikkerhetspolitisk planlegging. Den nye måten å tenke forsvar på, ble målbåret av en ny generasjon statsvitere og systemanalytikere i våre forsvarsinstitusjoner. McNamaras "Whiz kids" hadde sin parallell i Norge. For det første forskyves tyngdepunktet i den sikkerhetspolitiske planleggingen fra Utenriksdepartementet til Forsvarsdepartementet, og for det andre trer statsvitere inn med sine modeller som tillempes og utvikles i samarbeid med Forsvarets Forskningsinstitutt.⁴⁹

Kampflyanalysens mål var å beregne den mest effektive bruken av kampfly for å produsere *holdetid*, det vil si evnen til å holde et angrepet område. Gjennom simuleringsmodeller kom man frem til resultatet.⁵⁰ Kombinasjonen av strategi og matematikk ble verktøyet som viste den optimale anvendelsen av det norske Luftforsvaret. Krigen kunne beregnes.

Flexible Response innebar at sannsynligheten for at amerikanske styrker kunne nå Europa i en krigssituasjon, økte. På sekstitallet initierte McNamara en sterkere vektlegging på – og øremerking av – forsterkningsstyrker til NATOs nordflanke. COB-programmet fra 1967 førte til inngåelsen av den første i rekken av flere

⁴⁸Ibid.

⁴⁹Rolf Tamnes, *Norsk utenrikspolitikks historie. Bind 6: Oljealder, 1965-1995*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997). s. 64-65

⁵⁰Olav Njølstad og Olav Wicken, *Kunnskap som våpen. Forsvarets forskningsinstitutt 1946-1975*, (Oslo: Tano Aschehoug, 1997). s. 294f

COB-avtaler mellom Norge og USA i mai 1974. Norge ble garantert at amerikanske kampflyavdelinger ville komme. Men en slik forsterkning hvilte åpenbart på at de basene som skulle benyttes, kunne holdes åpne. Det var Luftforsvarets fremste oppgave. Flexible Response var basert på en garanti om forsterkninger satt i et system som la premisser for en bestemt arbeidsdeling mellom norske og allierte flystyrker. For Luftforsvaret betydde dette en øket spesialisering. Spesialiseringens pris er mindre fleksibilitet.

I Norge, som i andre land, sørget den nye generasjonen av sivile forsvarsekspertter for at generalenes rolle ble endret og redusert. Nå kunne generaler og andre høye offiserer konsentrere seg om å utføre de *fastlagte* oppgaver så godt som mulig, og i mindre grad bekymre seg med å finne ut *hvilke* oppgaver de burde gjøre. Sagt på en annen måte; Luftforsvarsledelsens oppgaver ble i første rekke konsentrert om operative spørsmål, og i mindre grad strategiske.

Det later til at det nye konseptet ble akseptert av de fleste uten nevneverdige motforestillinger. Den diskusjonen som fant sted dreide seg om hvilke fly som passet best inn i det nye konseptet, snarere enn om konseptet i seg selv.

Dette har sammenheng med at overgangen til et mer defensivt konsept ikke bare var politisk ukontroversielt, men harmoniserte direkte med behovet for å hindre konfrontasjon med en styrket sikkerhetspolitisk opposisjon. Etter folkets nei til EF ved folkeavstemningen i 1972, og katastrofevalget for DNA året etter, hadde den NATO-kritiske venstreopposisjonen styrket sin politiske posisjon i Stortinget markant. Statsminister Bratteli hadde derfor bedt Forsvarsministeren ”spille sikkerhetspolitiske argument med sordin” for å unngå at nei til EF i neste omgang også ble et nei til NATO.⁵¹

Denne klare konseptuelle endringen ble trolig også gjort enklere ved endringer både på det organisatoriske og personellmessige plan. Generalløytnant Mohr gikk av som sjef for Luftforsvaret i 1969. Lederne som var formet av erfaringer under den andre verdenskrigen, var på vei ut. Mohr hadde latt Luftforsvarets doktrine skrive i 1964. Fra midt på 1970-tallet drev doktrinen inn i glemselen, og 10 år senere var den ukjent for de fleste. I 1970 ble også stillingen som Forvarssjef, som i sin tid ble fjernet av Hauge, gjenopprettet.

Selv om det var gode grunner til å velge en amerikansk flytype som ryggrad i det nye konseptet, var beslutningsprosessen komplisert. Ettersom anskaffelsesprogrammet var et samarbeid mellom fire europeiske NATO-land og USA, representerte valget et langt skritt mot standardisering mellom de fire europeiske og det amerikanske Luftforsvaret. I juni 1974 besøkte forsvarsministerne Schlesinger og Fostervoll Bodø Flystasjon og inispiserte amerikanske F-4 Phantom og norske F-104G. Her ble mangelen på felles understøttelsessystem demonstrert, noe som ville skape problemer i forbindelse med en amerikansk forsterkning til

⁵¹Tidligere forsvarsminister Alv Fostervoll på et seminar på Luftkrigsskolen januar 1998.

Norge.⁵² Anskaffelsen av F-16 betydde derfor et langt steg mot målsetningene om større grad av standardisering mellom det norske og det amerikanske luftforsvaret. Dette styrket de funksjonelle bånd mellom landene og kunne derfor også tolkes som en styrking av de politiske båndene.

Det nære samarbeidet mellom Schlesinger og Fostervoll var også viktig for et annet norsk anliggende. Norge hadde sammen med Danmark, Nederland og Belgia besluttet å koordinere sine flykjøp innenfor rammen av "Eurogruppen" der forsvarsminister Fostervoll var formann. Norge var eneste land som ikke var medlem av EF blant disse, og kunne derfor spille en rolle som megler mellom EF og USA. Denne rollen kunne også benyttes til å understreke at Norges nei til EF i 1972 *ikke* representerte et brudd med hovedlinjene i norsk sikkerhetspolitikk, og at det ville være i norsk interesse å styrke de euro-atlantiske bånd. Dette var et viktig hensyn fordi befolkningens nei til norsk EF-medlemskap kunne lede utenlandske analytikere til å trekke vidtrekkende konklusjoner. Anskaffelsen av F-16 kunne benyttes for å signalisere at norske myndigheter ikke hadde til hensikt å foreta en ombygging av den grunnmur sikkerhetspolitikken hvilte på. Overordnede utenriks- og sikkerhetspolitiske interesser determinerte således langt på veg norsk valg av et amerikansk fly.

Det er også symptomatisk for Norges nye situasjon, at økonomiske, industrielle og teknologiske hensyn ikke later til å ha vært særlig viktige for Norge i den innledende fasen av anskaffelsesforhandlingene, i motsetning til hva som var tilfelle for flere av de andre landene i gruppen. Dette forholdet må sees i sammenheng med at Norge var i ferd med å åpne store oljefelter i Nordsjøen. Regjeringens kjøpekraft var utmerket, og arbeidsmarkedet svært stramt. Finansdepartementet mente at det var best å anvende inntektene fra Nordsjøen i utlandet.⁵³ Avansert forsvarsmateriell kjøpt i utlandet heller enn produsert her hjemme, kunne bidra til å forenkle overføringen av arbeidskraft til den nye vekstsektoren. På denne måten varslet de nye tider om en marginalisering av den norske forsvarsindustrien. Forsvarsindustriens rolle som industrielt lokomotiv ble redusert.⁵⁴ Det politiske behovet for Luftforsvaret som en moderniseringsagent ble redusert. Men på dette tidspunkt var også Jens Chr. Hauge blitt styreformann i Statoil. Konklusjonen må være at selv om F-16 ble presentert som det beste valget både militært og økonomisk, så trakk også fundamentale sikkerhetspolitiske hensyn svært sterkt i samme retning.

I og med anskaffelsen av F-16 flyene var Luftforsvarets grunnleggende operasjonsmønster for 1980- og 1990-tallet fastlagt. Oppgaven var å sørge for at

⁵²Hans Christian Erlandsen, *Århundrets våpensalg*, (Oslo: Bedriftsøkonomens forlag, 1983). s. 68-69

⁵³Ibid. s. 54

⁵⁴F-16 kjøpet ga likevel norsk industri betydelige kontrakter. Avtalen var spesielt viktig for Kongsberg Våpenfabrikk. Men dette skjedde etter at Kongsberg i nært samarbeid med Luftforsvaret aktivt hadde arbeidet som pådriver. Regjeringen kunne akseptere slike kontrakter så lenge de var knytte til utvikling og levering av høyteknologisk utstyr fordi slik produksjon ikke var arbeidsintensiv.

døren ble holdt åpen slik at forsterkningene kunne komme inn ved å produsere ”holdetid”. Den mest kosteffektive måten dette kunne gjøres på, var å drive defensive kontraluftoperasjoner og å angripe en invasjonsflåte med Penguin-missiler. Ildstøtte til våre bakkestyrker kunne ikke prioriteres innenfor de økonomiske rammer.⁵⁵ Slik sett kan man si at kampflyene opererte innenfor et *dobbelt defensivt konsept*: strategisk ved at et sovjetisk angrep skulle stoppes gjennom forsvaret av den såkalte ”Lyngenlinjen” i Troms, operativt ved at Luftforsvarets hovedbidrag i denne sammenhengen var defensive kontraluftoperasjoner. Men det må også fremheves at innenfor denne virkeligheten ga Luftforsvaret viktige bidrag for å fylle NATOs informasjonsbehov. Overvåkning og etterretning var en grunnleggende forutsetning for å kunne holde forsyningslinjene (Sea Lanes Of Communications) åpne, og informasjonen lettet nok også operasjonene for amerikanske ubåter i arktiske farvann.

Luftforsvarets operasjonskonsept var dermed i sin helhet basert på en garanti om at amerikanske forsterkninger ville komme, som blant annet COB-avtalene understreket. Funksjonelt og politisk ble således Luftforsvaret dypere integrert i NATO (og USA) enn noen gang tidligere. Kvantitativt betydde anskaffelsen av 72 F-16 fly en reduksjon av de norske flystyrkene. På 1950-tallet opererte Luftforsvaret mer enn 200 kampfly, mot slutten av århundret nærmer vi oss 60. Denne kvantitative reduksjonen er ikke et særnorsk fenomen, og har sammenheng med en rekke teknologiske og økonomiske forhold. Reduksjonen forteller heller ingenting om utviklingen av Luftforsvarets stridsevne. Evnen til å motstå en invasjon fra øst må også vurderes i lys av den infrastruktur som ble utbygd, i hovedsak for raskt å kunne motta allierte forsterkninger. Denne infrastrukturen ble i vesentlig grad finansiert av USA og NATO. Bidragene Norge mottok her beløper seg til titalls milliarder kroner, og en vesentlig del av disse ble anvendt i Nord-Norge. Den direkte og indirekte økonomiske og næringsmessige effekten av den militære utbyggingen av landsdelen er ikke i sin helhet beregnet, men det er rimelig å mene at den i vesentlig grad bidro til å realisere de distriktpolitiske målsettingene om å bevare og utvikle landsdelens bosettingsmønster.

Slutten på den kalde krigen

Vi har hevdet at konseptet som lå til grunn for anskaffelsen av F-16 flyene betydde slutten for en gammel doktrine. Evnen til å levere ild mot bakkemål ble erstattet med defensive kontraluftoperasjoner. Riktignok hadde analysen prioritert anti-sjøinvasjonsrollen. Men i ”Forsvarsanalysen av 1991”, som var Forsvarets premisser til Forsvarskommisjonen av 1990, var ikke denne rollen med som en prioritert oppgave lenger. Det skulle nå ”satses primært på luftforsvarsrollen” og

⁵⁵Olav Njølstad og Olav Wicken, op.cit. s. 352

det skulle ikke avsettes ”nye midler til luft-til-overflatevåpen”.⁵⁶ I første halvdel av 1990-tallet skreddersys dermed Luftforsvaret ytterligere for å sikre at de allierte forsterkningene kan komme.

Arbeidet for å holde forsterkningsdøra åpen har både vært et middel og et mål for norsk sikkerhetspolitikk. Et troverdig Luftforsvar, det vil si et Luftforsvar som i begrenset tid kan drive effektive defensive kontraluftoperasjoner, ville i kombinasjon med bilaterale forsterkningsavtaler sørge for å spikre USA fast til sine forpliktelser i det tilfelle at Norge skulle bli angrepet.

Men dette konseptet var avhengig av en *felles troverdig fiende*. Slutten på den kalde krigen og Sovjetunionens sammenbrudd brakte derfor gradvis den norske forsvarsorganisasjonen inn i en eksistensiell krise. Dens dobbelt defensive karakter truet med å bli til en dobbelt irrelevant; Strategisk irrelevant fordi trusselen er borte (i hvert fall i våre alliertes øyne), og operativt irrelevant fordi vårt defensive kontraluft-konsept knapt bidro til NATOs nye strategiske konsept og tilhørende styrkestruktur. Heller ikke etterretnings- og overvåkningsfunksjonene som Luftforsvaret utførte, representerte like viktige bidrag for USA og alliansen som under den kalde krigen.

Regjeringens erklærte intensjon om å bidra til NATOs IRF-styrker i tråd med det nye strategiske konseptet for alliansen som ble vedtatt i 1991 (med tilhørende retningslinjer for utvikling av styrkestruktur), var basert på erkjennelsen av at Norge var i ferd med å gli ut av det politiske og strategiske fokus. Norge var i ferd med å bli ”marginalisert” som det ble uttrykt. Norge kunne ikke lenger basere sitt forsvar på at felles interesser i nordområdene automatisk ville føre til at vi fikk de forsterkninger vi hadde behov for. For å kunne importere militær sikkerhet om behovet skulle oppstå, var det nødvendig å vitalisere forbindelsene med våre allierte med andre virkemidler enn under den kalde krigen. Vi måtte med andre ord være villige til, og i stand til, å eksportere sikkerhet i form av kampenheter.

Det norske Forsvaret var i første omgang lite villig til å bruke penger på IRF-enheter dersom dette betydde færre ressurser til det ”egentlige” forsvar, det vil si invasjonforsvaret. Dessuten hadde Luftforsvaret verken konsept, utstyr eller en personellstruktur som lett kunne tilpasses NATOs IRF-styrker.

Nå later det til at dette er et tilbakelagt stadium. Når internasjonal deltakelse nå også av Luftforsvarets ledelse blir fremholdt som den viktigste oppgaven for forsvarsgrenen, er det i erkjennelse av at norsk solidarisk deltakelse i NATO-ledete operasjoner er et nødvendig virkemiddel for å bevare de funksjonelle bånd – og dermed de politiske – mellom Norge og alliansen for øvrig.

En øket vektlegging på Forsvaret som en sikkerhetspolitisk eksportartikkel, fører imidlertid med seg betydelige behov for omlegginger innenfor Forsvaret, både når det gjelder strukturer og doktriner. Samtidig synes det som om Forsvarets militære

⁵⁶ NOU nr. 12, "Forsvarskommisjonen av 1990", (Oslo: 1992). s. 168

behov i en slik sammenheng ikke lenger er så enkle å kombinere med samfunnets øvrige behov som tilfellet var under den kalde krigen.

For det *første* må finansieringen utelukkende skje på nasjonalt nivå i konkurranse med andre viktige samfunnsoppgaver. Under den kalde krigen frigjorde våpenhjelpen og NATOs infrastrukturprogram ressurser som kunne nyttes til andre samfunnsbyggende oppgaver.

For det *andre* var oppbyggingen av de store forsvarsstrukturene i Nord-Norge som bolverk mot øst gjennomført i harmoni med distriktpolitikk og økonomisk politikk. Forsvaret førte med seg arbeidsplasser og bosetning i gravgrendte strøk. Luftforsvaret kunne spille en rolle i disse strategiene, og kunne slik gjøre seg politisk nyttig på flere områder. Vi kan ikke se at denne politiske korrektheten på noen måte svekket Luftforsvarets kampevne eller militære betydning.

Sosialdemokratiets gullalder er over. De klassiske strategier for hvordan velferdssamfunnet skulle bygges, er forlatt. Nå kan det virke som om distriktpolitikk, industripolitikk og forsvarspolitikk ikke lenger trekker i samme retning. Dermed vil Luftforsvarets nytteverdi som ivaretaker av et bredt spekter av samfunnsoppgaver reduseres. Ei heller er Staten en like sentral pådriver i de endringsprosessene som finner sted i samfunnet. Denne utviklingen har, som vi har påpekt, sin årsak i grunnleggende endringer i forsvars- og utenrikspolitikken, men denne utviklingen må også forstås i lys av mer generelle utviklingstrekk i samfunnet.

Som historikere innser vi at vi ikke er profesjonelt kompetente til å se inn i fremtiden – om noen da er det. Men fortidens lærdommer synes å være at Luftforsvaret forsvarspolitisk stod mest sentralt så lenge det også var politisk nyttig på en rekke andre områder enn de rent forsvars- og sikkerhetspolitiske. Det kan derfor virke som om utfordringen for Luftforsvarets strateger i dag er å komme frem til en struktur som kan kombinere politisk nytte med militær troverdighet i den usikre tid vi lever i. Vi vil selvsagt ikke gjøre oss til talsmenn for en retur til fortiden. I dag er det snarere et spørsmål om å bli tilstrekkelig militært troverdige i internasjonal målestokk, slik at denne troverdigheten i seg selv blir politisk betydningsfull. Og det er ingen liten utfordring for et lite Luftforsvar. Samtidig med at Luftforsvaret beholder evnen til å gjøre tingene rett, må forsvarsgrenen på ny ta fatt på studier som kan bidra til at de rette ting blir gjort. Bare slik kan taktisk dyktighet bevares og utvikles, slik at den i neste omgang kan omsettes i ”strategisk kapital” som igjen kan gi et Luftforsvar som også er politisk nyttig.

Konklusjon

Det vi har forsøkt å vise i denne artikkelen, er at Luftforsvaret var tiltenkt, og kunne inneha, en sentral rolle i etterkrigstidens modernisering av det norske samfunnet. Forutsetningen var at forsvarsgrenen ble ansett som, eller kunne fremstå som, politisk, sosialt og militært nyttig i en slik sammenheng. Luftforsvarets politiske potensiale var knyttet til minst fem forhold;

- Regjeringen kunne i de første etterkrigsårene benytte Luftforsvaret til å underminere, eller iallfall redusere, Hærens dominerende posisjon i det norske Forsvaret. Et slikt politisk prosjekt var avhengig av at regjeringen kunne støtte seg på militær ekspertise utenfor hærorganisasjonens domene. Luftforsvaret, med sin kamperfaring fra krigen, kunne forsyne regjeringen med militær troverdighet i en slik sammenheng.
- Luftforsvaret var i seg selv en eksponent for det som ble kalt moderne krigføring, en krigføring der teknologi erstattet mennesker. Utviklingen av våpenteknologi hadde også i seg selv skapt nye strategiske utfordringer for Norge. Den grunnleggende erfaringen fra det tyske overfallet i 1940 var at hjelp utenfra ikke kunne ytes effektivt uten et forberedt mottaksapparat og uten kontroll over eget luftrom. Luftforsvaret kunne derfor ansees som en garantist for at erfaringene fra 1940 ikke skulle gjenta seg.
- Norsk integrasjon i NATO var basert på en politisk balansegang. Den politiske skepsisen hos betydelige deler av opinionen overfor supermakten USA og alliansens atomvåpenstrategier, representerte en betydelig politisk utfordring for regjeringen. For å sikre effektive forsterkninger til Norge i en krisesituasjon, var det avgjørende at amerikanske styrker ble integrert i den norske forsvarsplanleggingen. Samtidig var det politisk umulig å stasjonere fremmede tropper og atomstridsmidler på norsk jord i fredstid. Regjeringen ønsket derfor både å integrere og å avskjerme Norge i forhold til vår viktigste alliert. En slik politikk innebar å si både ja og nei samtidig, og utfordringen lå i å få begge svar til å fremstå som troverdige og konstruktive. Her hadde Luftforsvaret en viktig funksjon. Gjennom egne flystyrker, den infrastruktur som ble utbygd, samt rekken av bilaterale COB-avtaler som ble inngått mellom Norge og USA i perioden, ga forsvarsgrenen deklarasjonene om assistanse et fysisk fundament.
- Infrastrukturutbyggingen, i første rekke i form av en rekke NATO-finansierte flybaser, representerte også et viktig tilskudd til de ambisiøse planene for utbyggingen av Nord-Norge i etterkrigsårene. Utbyggingen av Luftforsvarets infrastruktur bidro både i form av arbeidsplasser og bosetting, men infrastrukturen ga også grunnlag for utbyggingen av sivil lufttrafikk i en region uten jernbane og med et dårlig utbygd veinett.
- Sist, men ikke minst bidro Norges lille, men relativt moderne Luftforsvar, til å avskrekke Sovjetunionen. Dette skjedde gjennom integrasjonen med USA og

NATOs luftstridskrefter. I perioder av den kalde krigen ga også Luftforsvaret sitt bidrag til å øke avskrekkingpolitikkens troverdighet gjennom å trene på bruk av våpen forsvarsgrenen selv ikke hadde. På den annen side tjente de selvpålagte restriksjonene i base- og atompolitikken, samt restriksjonene på alliert flyaktivitet, den motsatte hensikt; den beroliget Sovjetunionen ved at den avskjermet Norge i forhold til våre allierte. Luftforsvaret utgjorde dermed en forbindelseslinje mellom to tilsynelatende motstridene politiske målsettinger.

Avslutningsvis har vi sett at de endringer i trusselbilde og NATOs strategier som avviklingen av den kalde krigen brakte med seg, truet eksistensgrunnlaget for det norske forsvarskonseptet. Det norske Luftforsvarets operasjonskonsept fremsto etter hvert som irrelevant i forhold til de aktuelle utfordringene. En omlegging av doktriner, operasjonskonsept og styrkestruktur var nødvendig dersom Luftforsvaret skulle fremstå som et relevant verktøy for norsk utenriks- og sikkerhetspolitikk. I dag er Luftforsvaret midt oppe i en slik omlegging. Denne omleggingen vil imidlertid ikke nødvendigvis harmonere med de øvrige politiske og samfunnsmessige oppgavene Luftforsvaret har innehatt i store deler av etterkrigstiden. Dermed vil forsvarsgrenen uansett være utsatt for en funksjonstapping. Dette gjør det enda viktigere at det politiske miljø i Norge oppfatter at Luftforsvaret er i stand til å ivareta sin kjernefunksjon; produksjon av sikkerhet i vid betydning.

Kilder og litteratur

- “A Limited Effectiveness/Cost Study of Fighter-bombers”, (Kjeller: FFI, 1963).
- “DC 13. North Atlantic Treaty Organization Medium Term Plan, 1/4 1950”, i *NATO Strategic Documents 1949-1969*, red. George W. Pedlow (SHAPE: 1997).
- “M.C. 48, 18 November 1954”, i *NATO Strategic Documents 1949-1969*, red. George W. Pedlow (SHAPE: 1997).
- Tor Arheim et al., *Fra Spitfire til F-16. Luftforsvaret 50 år 1944-1994*, (Oslo: Sem & Stenersen, 1994).
- Paal Christiansen, *Innføringen av NIKE i Luftforsvaret*, (Upublisert hovedoppgave, Luftkrigsskolen, Trondheim, 1994).
- Knut Einar Eriksen og Helge Pharo, *Norsk utenrikspolitikk historie. Bind 5: Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997).
- Hans Christian Erlandsen, *Århundredets våpensalg*, (Oslo: Bedriftsøkonomens forlag, 1983).
- Ingvald Fatland, *F-104G Luftforsvarets atombombefly?*, (Upublisert hovedoppgave, Luftkrigsskolen, Trondheim, 1999).
- HFL 95-1, "Luftoperasjoner. Prinsipielle retningslinjer for bruk av luftstridsmidler", (Oslo: Luftforsvarets Overkommando, 15. juli 1964).
- Rolf Hobson og Tom Kristiansen, "Militærmakt, krig og historie", *IFS Info* 6 (1995).
- Håvard Klevberg, "Luftmakt i Finnmark. Banak flystasjon og den kalde krigen 1955-1970", *Forsvarsstudier* 4 (Oslo: Institutt for Forsvarsstudier, 1996).
- Nick Kotz, *Wild Blue Yonder: Money, Politics, and the B-1 Bomber*, (New York: Pantheon Books, 1988).
- Haakon Lie, *...slik jeg ser det*, (Oslo: Tiden, 1975).
- Donald A. Mackenzie, *Inventing Accuracy. An Historical Sociology of Nuclear Missile Guidance*, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990).
- Wilhelm Mohr, *Hva, Hvordan, Hvorfor valgte Luftforsvaret?*, (Oslo: Luftforsvarets Overkommando, 1966).
- National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59, box 1, Folder Misc. 1959-1963. "Memorandum Relating to MAP", (1959-1963).
- National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59 L. "Memorandum of Conversations. Subject: Norway and Atomic Weapons", (10 May 1961).
- National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59, MAP/MSM files 1961-63. "Capability of Norwegian Forces", (1962).

- National Archives, Washington DC, NA DOS RG 59. Entry 3051 Box 306, Folder 2204. "Remarks by Robert McNamara", (Nato Ministerial meeting in Paris, 14 Dec. 1962).
- Olav Njølstad og Olav Wicken, *Kunnskap som våpen. Forsvarets forskningsinstitutt 1946-1975*, (Oslo: Tano Aschehoug, 1997).
- NOU nr.12, "Forsvarskommisjonen av 1990", (Oslo: 1992).
- Riksarkivet, Oslo, "Forsvarskommisjonen av 1946", (1946).
- Riksarkivet, Oslo, FDs H-arkiv, katalog 1256/16, eske 19, legg H. "Note fra FD til FO", (Forsvarsdepartementet, 13. mars 1946).
- Riksarkivet, Oslo, "Forsvarsrådet", (22. april 1947).
- Riksarkivet, Oslo, "Boyesen-komiteen", (Forsvarsprogramutvalget, juni 1955).
- Riksarkivet, Oslo, "Den sentrale Sjefsnemda", (18. februar 1955).
- Rune Slagstad, *De nasjonale strateger*, (Oslo: Pax, 1998).
- Merritt Roe Smith, red. *Military Enterprise and Technological Change. Perspectives on the American Experience* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1985).
- St. meld. nr. 32 (1945-46), "Plan for en første reisning av Norges forsvar (Treårsplanen)", (Oslo: Regjeringen/ Forsvarsdepartementet, 12. september 1946).
- St. meld. nr. 84 (1962-63), "Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964-1968", (Oslo: 14. juni 1963).
- St. prp. nr. 91 (1963-1964), "Om anskaffelse av jagerbombefly til Luftforsvaret", (Oslo: 28. februar 1964).
- St. prp. nr. 128 (1976-1977), "Om inngåelse av kjøpeavtale mellom regjeringene i Amerikas Forente Stater og Norge om anskaffelse av jagerflyet F-16 til Forsvaret", (Oslo: 18. mars 1977).
- St. prp. nr. 139 (1948), "Ekstraordinære beredskapstiltak i perioden 1. januar 1949-30. juni 1950", (Oslo: 19. november 1948).
- St. prp. nr. 149 (1974-1975), "Om flyanskaffelser til Forsvaret", (Oslo: 25. april 1975).
- Jakob Sverdrup, *Norsk utenrikspolitikks historie. Bind 4: Inn i storpolitikken 1940-1949*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1996).
- Rolf Tamnes, *The United States and the Cold War in the High North*, (Oslo: Ad Notam, 1991).
- Rolf Tamnes, *Norsk utenrikspolitikks historie. Bind 6: Oljealder, 1965-1995*, (Oslo: Universitetsforlaget, 1997).

Nils Ørvik, *Sikkerhetspolitikken 1920-1939. Bind 2: Vern eller vakt?*, (Oslo: Tanum, 1961).